

Міністерство юстиції України

Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

DOI: 10.32353/khrife.4.2023

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики

Збірник наукових праць

Виходить друком чотири рази на рік

Паралельне видання

Започатковано 2001 року

Випуск 4 (33)

Харків
ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
2023

DOI: 10.32353/khrife.4.2023

УДК 343.98

T33

ISSN 1993-0917 (Print)

e-ISSN 2708-5171 (Online)

Включено до Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, доктора філософії (наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 р. № 886)

Засновники:

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

*Рекомендовано до друку вченою радою ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
(протокол № 12 від 18.12.2023 р.)*

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики :
Т33 зб. наук. пр. — Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. — Вип. 4 (33). — 206, [2] с.

Черговий випуск збірника містить матеріали з криміналістики, теорії та методики судової експертизи, а також інформацію про святкування 100-річного ювілею ННЦ ІСЕ й участь його співробітників у науково-навчальних заходах місій Євросоюзу та міжнародних конференціях. Нашими авторами є представники судово-експертних установ, закладів вищої освіти, правоохоронних органів України й іноземних держав.

Для здобувачів освіти і працівників закладів освіти. Збірник може стати в пригоді правоохоронцям, правникам і науковцям.

УДК 343.98

Редакційна колегія застосовує подвійне «сліпе» рецензування (*double anonymized peer review*). Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори.

Автори заявляють, що їхні думки, викладені в цих статтях, вільні від впливу установ, у яких вони працюють.

Надіслано до наукових бібліотек і державних установ України й іноземних держав.

Повнотекстову електронну версію розміщено у відкритому доступі на сайті видання за посиланням:
<https://khrife-journal.org/index.php/journal>.

Збірник наукових праць індексовано в *Google Scholar*, міжнародних реферативних базах даних *Academic Scientific Journals Indexing*, *Bielefeld Academic Search Engine (BASE)*, *CORE*, *Crossref*, *Directory of Open Access Journals (DOAJ)*, *Directory of Open Access Scholarly Resources (ROAD)*, *Directory of Research Journals Indexing (DRJI)*, *ERIH PLUS*, *Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)*, *Europub*, *Index Copernicus International*, *MIAR*, *Polska Bibliografia Naukowa*, *RefSeek*, *ResearchBib*, *Ulrich's*, *WorldCat*, на сайті реєстратора цифрових ідентифікаторів DOI, також його повнотекстові мережеві версії розміщено в інтернеті на платформах

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, бібліотек судово-експертних установ Міністерства юстиції України, закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України та ін.

© Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023

© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2023

Кримінальна політика у сфері цифрової протидії пропаганді під час війни

Михайло Шепітько *^a, Катерина Латиш **^b

* Д-р юрид. наук, професор, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7164-8037>, e-mail: shepitkomichael@gmail.com

** Канд. юрид. наук, доц., Вільнюський університет, м. Вільнюс, Литовська Республіка, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9110-116X>, e-mail: kateryna.latysh@tf.vu.lt

^a Написання оригінального рукопису, адміністрування проекту, методологія, нагляд, формальний аналіз, ресурси.

^b Написання оригінального рукопису, формальний аналіз, ресурси.

DOI: 10.32353/khrife.4.2023.06 УДК 343.98:316.658.4"364"

Надійшло 15.12.2023 / Рецензовано 15.12.2023 / Прийнято до друку 18.12.2023 /

Доступно онлайн 29.12.2023

Кримінальна політика у сфері цифрової протидії пропаганді під час війни передбачає передусім визначення пропаганди та її форм на міжнародному й національному рівнях. Виявлення різних форм пропаганди, класифікованих як кримінальні правопорушення, що посягають на основи національної безпеки, громадський порядок і безпеку, а також мир і безпеку людства та міжнародний правопорядок, сьогодні є надзвичайно актуальним. Найбільш небезпечною формою пропаганди є пропаганда війни. Пропаганда війни — це окреме кримінальне правопорушення, яке посягає на мир і безпеку людства та міжнародний правопорядок. Пропаганда війни є кримінальним правопорушенням, подібним до злочину агресії та воєнних злочинів, що потребує їхнього відмежування. Стрімкий технологічний розвиток та експансія цифрового простору диктують нові тенденції, на які доцільно зважати, формуючи кримінальну політику у сфері цифрової протидії пропаганді під час війни. Захист національної безпеки й демократичних цінностей потребує збалансованого підходу: застосування цифрових засобів не має порушувати основних прав і свобод громадян. Дослідженню кримінальної політики у сфері цифрової протидії пропаганді під час війни сприяло використання

комплексу наукових методів: 1) логіки (для характеристики пропаганди та її видів, визначення цифрових засобів протидії цьому явищу); 2) філософського (із метою пошуку філософського підґрунтя протидії пропаганді); 3) історико-правового (під час аналізу історико-правового досвіду протидії пропаганді у воєнний час); 4) формально-логічного (для конструювання кримінальної політики у сфері цифрової протидії пропаганді під час війни); 5) порівняльно-правового (під час порівняння реалізації кримінальної політики в Україні й інших державах).

Ключові слова: кримінальна політика; протидія кримінальним правопорушенням; цифрові засоби протидії кримінальним правопорушенням; пропаганда; пропаганда війни.

Постановка наукової проблеми

Дослідження кримінальної політики у сфері цифрової протидії пропаганді під час війни передбачає передусім визначення пропаганди та її форм на міжнародному й національному рівнях. Виявлення різних форм пропаганди, класифікованих як кримінальні правопорушення, що посягають на основи національної безпеки, громадський порядок і безпеку, а також мир і безпеку людства та міжнародний правопорядок, сьогодні є надзвичайно актуальним. Найбільш небезпечною формою пропаганди є пропаганда війни. Пропаганда війни — це окреме кримінальне правопорушення, подібне до злочину агресії та воєнних злочинів, що потребує їхнього відмежування.

Зважаючи на сучасний розвиток України, важливим аспектом протидії

пропаганді війни й іншим формам пропаганди під час воєнного конфлікту стає цифрова протидія. Небезпечний інформаційний вплив, здійснюваний за допомогою цифрових засобів, що має нав'язливий і маніпулятивний характер та підбурює суспільство до війни й розпалює її, необхідно блокувати сучасними цифровими засобами, які дадуть змогу виявити таку пропаганду та нейтралізувати її деструктивний вплив.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Окремі аспекти кримінальної політики у сфері цифрової протидії пропаганді під час війни досліджували такі вчені, як Ж. Денисюк ¹, С. Дмитрашко ², П. Дойчинович ³, У. Коруц ⁴,

- 1 Денисюк Ж. З. Пропаганда та контрпропаганда в контексті стратегій державної інформаційної політики. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2021. Т. 32 (71). № 2. С. 46—51. DOI: 10.32838/TNU-2663-6468/2021.2/08 (дата звернення: 10.12.2023).
- 2 Дмитрашко С. А. Стратегія впливу на масову свідомість у націонал-соціалістичній Німеччині. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2018. Вип. 2 (38). С. 12—17. DOI: 10.20535/2308-5053.2018.2(38).152880 (дата звернення: 10.12.2023).
- 3 Propaganda, War Crimes Trials and International Law: From Speakers' Corner to War Crimes ; ed. by P. Dojčinović. Routledge, 2012. 336 p.
- 4 Коруц У. З. Поняття пропаганди війни: історико-правовий аспект. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 1. С. 118—121. DOI: 10.32850/sulj.2019.4.1.26 (дата звернення: 10.12.2023).

Н. Мельцер⁵, Ж.-М. Хенкертс і Л. Досвальд-Бек⁶. Наукові розвідки названих авторів лише опосередковано стосувалися кримінальної політики цифрової протидії такому явищу, як пропаганда. З огляду на тривалість війни в Україні й агресивний характер пропаганди, застосовуваної ворогом як зброя, це дослідження є надзвичайно актуальним.

Методи дослідження

Під час дослідження застосовано такі методи: 1) логіки (для характеристики пропаганди та її видів, визначення цифрових засобів протидії цьому явищу); 2) філософський (із метою пошуку філософського підґрунтя протидії пропаганді); 3) історико-правовий (під час аналізу історико-правового досвіду протидії пропаганді в умовах війни); 4) формально-логічний (для конструювання кримінальної політики у сфері цифрової протидії пропаганді у воєнний час); 5) порівняльно-правовий (під час порівняння реалізації кримінальної політики в Україні й інших державах).

Мета статті

Дослідити кримінальну політику у сфері цифрової протидії пропаганді під час війни.

Викладення основного матеріалу дослідження

Важливість формування кримінальної політики у сфері цифрової протидії пропаганді зумовлено міжнародним досвідом: судові прецеденти кваліфікують дії осіб, звинувачених у пропагуванні війни, і як злочин проти людяності, і як геноцид, і як окремий злочин, і як складову інших міжнародних злочинів. Так, нацистського пропагандиста Третього Рейха Юліуса Штрайхера — редактора та власника антисемітського тижневика «Штурмовик» — Нюрнберзький Міжнародний військовий трибунал засудив до смертної кари. Це перший вирок за пропаганду, коли переслідування й діяння кваліфікували як злочин проти людяності⁷. Для визнання пропаганди війни злочинною необхідно довести, що обвинувачувана особа безпосередньо підбурювала до конкретних актів агресії, тим самим створювала сприятливу войовничу атмосферу, що й відбувалося в описаному випадку щодо євреїв.

У Міжнародному пакті про громадянські й політичні права зазначено, що будь-який виступ на користь національної, расової або релігійної ненависті, що є підбурюванням до дискримінації, ворожнечі або насильства, а також будь-яку пропаганду війни слід заборонити законом⁸.

5 Мельцер Н. Международное гуманитарное право. Общий курс : справ. изд. Женева : МККК, 2016. 419 с.

6 Хенкертс Ж.-М., Досвальд-Бек Л. Обычное международное гуманитарное право. Т. 1. Нормы. Женева : МККК, 2006. 874 с. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/customary.pdf> (дата звернення: 10.12.2023).

7 Propaganda, War Crimes Trials ...

8 Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнято Генасамблеєю ООН 16.12.1966 р. док. ООН А/RES/2200 А (XXI) ; ратифік. Указом Президії ВР УРСР від 19.10.1973 р. № 2148-VIII [Чинна для України з 23.03.1976 р.]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043?find=1&text=війн#w1_1 (дата звернення: 10.12.2023).

Більш сучасний приклад використання ЗМІ для розпалювання ворожнечі, підбурювання до насильства та дискримінації певної етнічної групи — злочини в Руанді: вироком Міжнародного кримінального трибуналу засуджено засновників і журналістів руандської компанії *RTL* за злочин геноциду та злочин проти людяності (також переслідування, як і в описаному вище прикладі), пов'язані з використанням цього ЗМІ⁹. Суд довів факти підбурювання до геноциду цілої етнічної групи тутсі з використанням специфічних лінгвістичних конструкцій за допомогою конкретних каналів мовлення. До речі, проведення лінгвістичних експертиз і розуміння мовленнєво-культурного контексту в таких справах надзвичайно важливі не лише для правильного кваліфікування дій, а й для дотримання процесуального порядку, який є суворо регламентованим. Маємо на увазі випадки, коли до проведення лінгвістичних експертиз іноземного тексту допускають вітчизняних експертів, які не мають відповідного документа, що підтверджував би знання ними іноземної мови, зміст якої вони аналізують, як не мають розуміння контексту конфлікту. Так, під час проведення відповідних лінгвістичних або комплексних психолого-лінгвістичних експертиз можуть виникати питання щодо необхідності перекладу тексту. Наприклад, судовий експерт розуміє мову, якою викладено наданий на

дослідження текст, оскільки вивчав її у школі, але не має диплома перекладача з відповідної мови (у досліджуваному випадку це російська мова). Тоді постає питання про необхідність перекласти текст українською мовою для подальшого дослідження¹⁰ або залучити судового експерта-лінгвіста, який має документ, що підтверджує знання ним мови, текст якою надано на дослідження. Ми вважаємо більш виправданою із процесуальних позицій другу ситуацію: із метою запобігти стороні захисту ініціювати в суді визнання такого висновку судової експертизи недопустимим через подібні процесуальні особливості.

Вартим уваги також є рішення Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії, яким засуджено політичного лідера, очільника Сербської радикальної партії та воєнізованого сербського угруповання «Рух четників» за єдину промову, що спонукала до скоєння зґвалтувань, убивств та інших злочинів¹¹. Тобто цю особу засудили не за безпосереднє вчинення вбивств, зґвалтувань тощо, а за єдину промову з елементами «мови ворожнечі» та погрозами на адресу місцевого не-сербського населення — хорватів: його дії суд кваліфікував як злочин проти людяності, що також дає підстави для роздумів про нагальну потребу сформулювати кримінально-правову політику нашої держави з огляду на наявну міжнародну правозастосовну практику.

9 Опришко Л. Відповідальність ЗМІ за геноцид. Приклад Руанди / Journalism Teachers' Academy. 20.07.2022. 17:42. URL: <https://www.jta.com.ua/trends/vidpovidalnist-zmi-za-henot-syd-pryklad-ruandy/> (дата звернення: 10.12.2023).

10 Ухвала Сихівського райсуду м. Львова від 27.07.2023 р. Справа № 464/1692/22. Проведення № 1-кп/464/32/23. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/112504386?-from=%22Пропаганда%20війни%22%20AND%20%22експертиза%22> (дата звернення: 10.12.2023).

11 Куренкова О. Нацисти прагнули «великої Німеччини». Кремль — створення «великої Росії» коштом України — юрист Предраг Дойчинович / Суспільне новини. 09.01.2023. 09:37. URL: <https://suspilne.media/325738-nacisti-pragnuli-velikoi-nimeccini-kreml-stvorennja-velikoi-rosii-kostom-ukraini-urist-predrag-dojcinovic/> (дата звернення: 10.12.2023).

Водночас необхідно зважати на те, що (на відміну від Другої світової війни) сьогодні пропаганда переважно шириться завдяки цифровому середовищу, коли соціальні мережі є основним її інструментом. У такому разі інтернет — не лише плацдарм для поширення неправдивої інформації: у ньому створено так звані армію тролів і бот-мережі тощо, які, підтримуючи електронне спілкування в коментарях, переконують інтернет-користувачів у «правдивості» такої інформації або вдаються до агресивних методів залякування, тим самим позбавляючи інтернет-користувачів будь-якого бажання дошукуватися релевантності поширеної інформації. Так, щонайменше 47 урядів використовували комбінації людських і бот-кампаній для маніпулювання онлайн-дискусіями з метою поширення пропаганди у 2023 році — удвічі більше, аніж 10 років тому¹². Яскравим прикладом цього є аналіз внутрішніх документів одного з провідних підрядників російських спецслужб щодо розроблення інструментарію, призначеного для здійснення кібератак і поширення дезінформації, контролю за інтернет-простором і використання цифрових засобів для просування певних пропагандистських наративів¹³. Звісно, такими традиційними масмедіа, як телебачення,

радіо й газети, також активно послуговуються як гібридною зброєю не лише у країні-агресорці, а й закордоном, здійснюючи значно більший за масштабами впливу. Хоча такі дії є забороненими щонайменше з 1936 року — часу прийняття Міжнародної конвенції про використання радіомовлення в інтересах миру, у ст. 2 якої задекларовано обов'язок держав утримуватися від пропаганди війни¹⁴.

Кримінальний кодекс України (далі — *КК України*) передбачає відповідальність за такі форми пропаганди: 1) колабораційну діяльність (ч. 3 ст. 111¹); 2) жорстоке поводження із тваринами (ст. 299); 3) увезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства та жорстокості, расову, національну або релігійну нетерпимість і дискримінацію (ст. 300); 4) пропаганду війни (ст. 436); 5) пропаганду комуністичного й націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (ст. 436¹)¹⁵. Визначення цього діяння у вітчизняному кримінальному законодавстві не наведено, але слід констатувати, що ці суспільно небезпечні діяння посягають на доволі різні об'єкти: 1) основи національної безпеки; 2) громадський порядок і безпеку; 3) мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок.

12 Ryan-Mosley T. How generative AI is boosting the spread of disinformation and propaganda / MIT Technology Review. October 4, 2023. URL: <https://www.technologyreview.com/2023/10/04/1080801/generative-ai-boosting-disinformation-and-propaganda-freedom-house/> (дата звернення: 10.12.2023).

13 Leloup D., Reynaud F. Inside Vulkan, the digital weapons factory of Russians intelligence services / Le Monde. March 30, 2023, at 5:00 pm (Paris). URL: https://www.lemonde.fr/en/pixels/article/2023/03/30/inside-vulkan-the-digital-weapons-factory-of-russian-intelligence-services_6021230_13.html (дата звернення: 10.12.2023).

14 Международная конвенция об использовании радиовещания в интересах мира : подпис. Генассамблей ООН 23.09.1936 г. ; ратифиц. Президиум. ВС СССР 17.09.1982 г. с оговорк. и заявл. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/141016___141016 (дата звернення: 10.12.2023).

15 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.12.2023).

Тільки у ст. 436 «Пропаганда війни» і в ст. 300 «Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію» КК України передбачено доволі стабільну кримінальну відповідальність, оскільки в цих нормах не відбулося особливих змін щодо визначення пропаганди¹⁶. У решті норм цього Кодексу такої відповідальності не обумовлено. Через антикомуністичний, антинаціонал-соціалістичний, євроінтеграційний вектор розвитку України та початок російської агресії проти неї кількість кримінальних правопорушень у формі здійснення пропаганди суттєво зросла.

У п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», що має прямий зв'язок і згадку про нього у ст. 436¹ КК України, наведено таке визначення пропаганди комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів: «Публічне заперечення, зокрема через медіа, злочинного характеру комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років в Україні, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму, поширення інформації, спрямованої на виправдання злочинного характеру ко-

муністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, діяльності радянських органів державної безпеки, встановлення радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідування учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті, виготовлення та/або поширення, а також публічне використання продукції, що містить символіку комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів»¹⁷.

У 2021 р. українські законодавці передбачили кримінальну відповідальність за пропаганду вчинення дій, що мають ознаки жорстокого поводження із тваринами (ст. 299 КК України¹⁸), хоча так і не сформулювали визначення пропаганди¹⁹.

Із початком російської агресії проти України криміналізовано колабораційну діяльність і передбачено відповідальність за «здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора

16 Кримінальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.12.2023).

17 Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 р. № 317-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 10.12.2023).

18 Кримінальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.12.2023).

19 Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив Європейського Союзу у сфері охорони тваринного та рослинного світу : Закон України від 15.07.2021 р. № 1684-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1684-20#n42> (дата звернення: 10.12.2023).

у закладах освіти» (ч. 3 ст. 111¹ КК України)²⁰.

Не можна відкидати очевидний зв'язок пропаганди та воєнних злочинів, про що також зазначають іноземні дослідники²¹. Так, у довідковому виданні «Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс» Н. Мельцера, виданого Міжнародним комітетом червоного хреста, наголошено, що держава, яка здійснює окупацію, не може використовувати пропаганду, спрямовану на добровільний вступ до окупаційних сил²². Також у ст. 51 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни зазначено, що «окупаційна держава не має права примушувати осіб, що перебувають під захистом, служити в її збройних чи допоміжних силах»²³.

У І додатковому протоколі до Женевських конвенцій обумовлено, що сторони, які перебувають у конфлікті, повинні вжити всіх практично можливих заходів для того, щоб діти, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях: сторони мають утриматися від вербування їх у свої збройні сили. У разі вербування із-поміж осіб, які досягли 15-річного віку, але яким ще не виповнилося 18 років, сторони, що перебувають у конфлікті, мають віддавати перевагу особам старшо-

го віку. А вже в II додатковому протоколі до Женевських конвенцій зазначено, що «діти, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, не підлягають вербуванню у збройні сили або групи, і їм не дозволяється брати участь у воєнних діях», але у цьому разі не йдеться про заборону пропаганди. Серед звичаїв ведення війни також зауважено, що «діти не повинні вербуватися у збройні сили або збройні угруповання» (норма 136)²⁴.

Отже, можна дійти висновку, що пропаганда війни є кримінальним правопорушенням, подібним до воєнних злочинів, але прямо воєнним злочином не визнана. Тільки за умови набуття ознак примушування або вербування можна ставити питання про скоєння воєнного злочину, що порушує закони та звичаї війни (ст. 438 КК України). На практиці трапляються випадки свавільного трактування примушування як пропаганди. Так, Подільський районний суд м. Київ засудив особу за пропаганду служби в армії окупаційної держави — російської федерації. Суд, посилаючись на ст. 51 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, інтерпретував окремі заяви у ЗМІ й іншу діяльність підсудного в м. Севастополь та АР Крим як здійснення пропаганди та порушення законів

20 Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> (дата звернення: 10.12.2023) ; Кримінальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.12.2023).

21 Saxon D. Propaganda as a Crime Under International Humanitarian Law: Theories and Strategies for Prosecutors / Propaganda, War Crimes Trials 24 p.

22 Мельцер Н. Указ. соч. С. 420.

23 Женевська конвенції про захист цивільного населення під час війни : прийнята 12.08.1949 р. ; ратифік. Указом Президії ВР УРСР від 03.07.1954 р. [Чинна для України з 03.01.1955 р.]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#n1507 (дата звернення: 10.12.2023).

24 Хенкертс Ж.-М., Досвальд-Бек Л. Указ. соч. С. 617. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/customary.pdf> (дата звернення: 10.12.2023).

ведення війни²⁵. Цей приклад демонструє необхідність розмежування не тільки воєнних та інших злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, а й понять «пропаганда», «примушування» й «вербування».

Для формування кримінальної політики у сфері цифрової протидії пропаганді під час війни важливим є не тільки визначення форм пропаганди в міжнародному й національних значеннях, їхнє кримінально-правове кваліфікування, застосування санкцій і покарань, а й інші засоби, які використовують із метою запобігання такій пропаганді, її виявлення та переслідування.

У сучасному світі уряди й політичні гравці як демократичних, так і авторитарних країн використовують штучний інтелект для створення текстів, фото й відеозображень із метою маніпулювати громадською думкою на свою користь та автоматично піддавати цензурі критичний онлайн-контент.

Тому важливим розділом кримінальної політики є протидія пропаганді під час війни саме в цифровому просторі та з використанням штучного інтелекту, а також інших цифрових інструментів. До прикладу, із початком повномасштабної війни проти України у 2022 році *TikTok* почав вибірково маркувати акаунти, якими керують російські державні пропагандистські агенції, щоб повідомити користувачам, що вони піддаються впливу кремлівської дезінформації. Складно сказати, чим саме обумовлено таку вибірку, оскільки значну кількість акаунтів із мільйонами

підписників так і залишили без відповідного маркування, хоча обґрунтовані підстави для цього були²⁶. Дослідники *Freedom House* задокументували 22 країни, які ухвалили закони, що вимагають від інтернет-платформ або заохочують їх використовувати машинне навчання для видалення небажаних висловлювань в інтернеті²⁷.

З огляду на викладене, убачаємо потребу сформувати цифровий інструментарій протидії пропаганді війни, що може містити різноманітні технології та програмні рішення, які допоможуть виявляти, аналізувати й контролювати пропагандистський контент. Серед таких цифрових інструментів можна виокремити такі:

- алгоритми машинного навчання та штучного інтелекту, здатні аналізувати значні обсяги даних і виявляти шаблони, характерні для пропагандистських повідомлень, що містять аналіз тексту, фото та відео;
- інструменти перевірки правдивості викладених фактів (платформи для верифікації інформації — такі, як *Snopes*, *FactCheck.org* та ін.— дають змогу перевіряти достовірність новин та інформації, які поширюються в мережі);
- інструменти для виявлення фейкових новин (спеціалізоване програмне забезпечення, яке використовує лінгвістичні (мовні) моделі й інші технології для ідентифікації потенційно неправдивого, фейкового контенту);

25 Вирок Подільського райсуду м. Києва від 15.06.2023 р. Справа № 758/16427/21. Проведення № 1-кп/758/422/23.

26 Klepper D. TikTok propaganda labels fall flat in 'huge win' for Russia / AP News. March 30, 2023. 5:44 pm GMT +2. URL: <https://apnews.com/article/tiktok-russia-propaganda-labels-ukraine-kremlin-china-88ecd866a2c34218ebbaccb45e435c12> (дата звернення: 10.12.2023).

27 Ryan-Mosley T. Op. cit. URL: <https://www.technologyreview.com/2023/10/04/1080801/generative-ai-boosting-disinformation-and-propaganda-freedom-house/> (дата звернення: 10.12.2023).

- браузерні розширення (інструменти, які інтегровані безпосередньо у веббраузер і допомагають користувачам ідентифікувати ненадійні джерела інформації та фейкові новини);
 - соціальні мережі та платформи (які впроваджують власні інструменти модерування контенту для боротьби з дезінформацією і пропагандою, використовуючи як алгоритми, так і людську перевірку);
 - освітні платформи й ініціативи (навчальні програми та ресурси, спрямовані на підвищення цифрової грамотності та критичного мислення з метою формування у громадськості навичок розрізнення маніпулятивного контенту);
 - аналітичні інструменти для дослідження й аналізу тенденцій, виявлення шаблонів, певних наративів, калюк у поширенні інформації в інтернеті, включно з трендами пропаганди та дезінформації.
- Про актуальність і початковий етап запровадження зазначених інструментів може свідчити затверджений 2021 р. Порядок функціонування інформаційно-аналітичної платформи електронної верифікації та моніторингу²⁸.
- Особливо важливим є розроблення цифрових засобів протидії пропаганді війни, що містять різноманітні технології й методи, спрямовані на ідентифікацію, аналіз і блокування або знешкодження пропагандистських матеріалів. Ми проаналізували міжнародну практику із цього питання та вважаємо доцільним виокремити такі напрями формування цифрових засобів протидії пропаганді війни:
- моніторинг соціальних мереж шляхом використання алгоритмів машинного навчання для виявлення й аналізу пропагандистських повідомлень у соціальних мережах, телеграм-каналах тощо (аналіз тексту, фото й відео на наявність спотвореної або маніпулятивної інформації);
 - фактчекінг і верифікація інформації шляхом розроблення платформ та інструментів для перевірки фактів і верифікації джерел інформації, що може містити співпрацю з незалежними фактчекерськими організаціями;
 - розпізнавання фейкових новин шляхом використання алгоритмів штучного інтелекту для ідентифікації неправдивості таких новин і маніпулятивного контенту (аналіз структури тексту, джерел інформації та лінгвістичних особливостей викладення);
 - цифрова грамотність та освіта шляхом започаткування освітніх кампаній і навчальних програм для підвищення рівня цифрової грамотності громадян, що допоможе їм критично оцінювати інформацію;
 - співпраця з технологічними компаніями шляхом налагодження партнерства з компаніями — розробниками соціальних медіа й інших платформ для впровадження алгоритмів і правил, які запобігають поширенню пропаганди та дезінформації;

28 Порядок функціонування інформаційно-аналітичної платформи електронної верифікації та моніторингу : затв. наказом Мінфіна України від 26.07.2023 р. № 428. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1186-21#Text> (дата звернення: 10.12.2023).

- застосування правових механізмів, запровадження законодавчих ініціатив і заходів, спрямованих на запобігання пропаганді та покарання за її поширення;
- міжнародна співпраця з міжнародними неурядовими організаціями й урядами інших країн для координування зусиль у боротьбі з військовою пропагандою.

Кримінальна політика у сфері цифрової протидії пропаганді під час війни має важливе правове значення, оскільки її реалізація впливає на утвердження України як незалежної, демократичної та правової держави. Запровадження окремої кримінальної політики у сфері цифрової протидії пропаганді дасть змогу поступово та сплановано протидіяти як пропаганді, так і війні загалом. Правові, економічні, інформаційні й інші заходи протидії цифровій пропаганді можуть мати позитивний ефект, який мінімізує та нейтралізує інформаційний вплив від її поширення. Слід погодитися з П. Дойчиновичем, який обстоює необхідність розмежувати воєнну пропаганду, яка може спонукати до скоєння воєнних злочинів, злочинів проти людяності й геноциду, як у згаданих вище випадках, і пропаганду війни, яка спонукає до злочину агресії²⁹. Цей важливий акцент також демонструє подібність пропаганди до злочину агресії в міжнародно-правовому значенні й національному кримінальному праві (ст. 437 «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни»

КК України³⁰). Підтвердженням цього є наявність пропагандистів у переліку підозрюваних осіб за магістральною справою «24 лютого»³¹.

Висновки

Кримінальна політика у сфері цифрової протидії пропаганді під час війни має передбачати комплекс заходів, спрямованих на запобігання пропаганді (діяльності, що має на меті поширення дезінформації, маніпулювання громадською думкою й розпалювання ворожнечі під час воєнного конфлікту), її виявлення, переслідування та покарання.

Провідні аспекти цієї політики можуть містити:

- 1) законодавче регулювання (ухвалення чітких правових норм, що визначають пропаганду як злочин, особливо в контексті воєнних конфліктів);
- 2) моніторинг та аналіз медіа (створення систем моніторингу медіаконтенту з метою виявлення й контролю над поширенням пропагандистських матеріалів);
- 3) міжнародна співпраця (співпраця з міжнародними організаціями й іншими державами для боротьби із транскордонною пропагандою та дезінформацією);
- 4) накладання санкцій (застосування покарань, включно із кримінальною відповідальністю, до осіб та організацій, винних у поширенні воєнної пропаганди або дезінформації);

29 Куренкова О. Знач. твір. URL: <https://suspilne.media/325738-nacisti-pragnuli-velikoi-nimescini-kreml-stvorena-velikoi-rosii-kostom-ukraini-urist-predrag-dojcinovic/> (дата звернення: 10.12.2023).

30 Кримінальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.12.2023).

31 Список підозрюваних магістральної справи «24 лютого» / Офіс Генпрокурора : офіц. сайт. URL: <https://gp.gov.ua/detectable> (дата звернення: 10.12.2023).

- 5) просвітницька робота (проведення інформаційної кампанії серед населення для підвищення обізнаності про ризики й наслідки воєнної пропаганди та важливість критичного сприйняття інформації);
- 6) захист прав людини (заходи протидії пропаганді не мають порушувати основних прав і свобод людини, включно зі свободою слова та вираження думки).

Кримінальна політика у сфері цифрової протидії пропаганді під час війни потребує збалансованого підходу до захисту національної безпеки й демократичних цінностей (із урахуванням цифрового контексту) та одночасним дотриманням основних прав і свобод громадян.

Criminal Policy in the Field of Digital Counterpropaganda During the War **Mykhaylo Shepitko, Kateryna Latysh**

Criminal policy in the field of digital countermeasures against propaganda during war involves propaganda definition and its forms at international and national levels. Detection of various propaganda forms, classified as criminal offenses that encroach on foundations of national security, public order and security, as well as peace and security of humanity and the international legal order, is extremely relevant today. The most dangerous form of propaganda is war propaganda. War propaganda is a separate criminal offense that affects peace and security of mankind and the international legal order. War propaganda is a criminal offence, similar to the crime of aggression and war crimes, which requires their distinction. Rapid technological development and expansion of the digital space dictate new trends that should be taken into account when forming a criminal policy in the field of digital counterpropaganda during wartime. The protection of national security and democratic values requires a balanced

approach: the use of digital means should not violate the basic rights and freedoms of citizens. The study of criminal policy in the field of digital countermeasures against propaganda during the war was facilitated by the use of a complex of scientific methods: 1) logic one (for propaganda characterization of and its types, determination of digital means of countermeasures against this phenomenon); 2) philosophical (in order to find a philosophical basis for countering propaganda); 3) historical and legal one (during the analysis of the historical and legal experience of countering propaganda in wartime); 4) formal and logical one (for construction of criminal policy in the field of digital countermeasures to propaganda during wartime); 5) comparative legal one (when comparing the implementation of criminal policy in Ukraine and other States).

Keywords: criminal policy; counteraction to criminal offenses; digital means of countering criminal offenses; propaganda; war propaganda.

Фінансування

Це дослідження претендує на отримання спеціального гранту.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі в розробленні, дослідженні, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

References

- Denysiuk, Zh. Z. (2021). Propahanda ta kontrpropahanda v konteksti stratehii derzhavnoi informatsiinoi polityky [Propaganda and counter-propaganda

- in the context of state information policy strategies]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Derzhavne upravlinnia*. T. 32 (71). № 2. DOI: 10.32838/TNU-2663-6468/2021.2/08 [in Ukrainian].
- Dmytrashko, S. A. (2018). Stratehiia vplyvu na masovu svidomist u natsional-sotsialistychnii Nimechchyni [Strategy for influencing mass consciousness in National Socialist Germany]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. Vyp. 2 (38). DOI: 10.20535/2308-5053.2018.2(38).152880 [in Ukrainian].
- Henkerts, Zh.-M., Dosvald-Bek, L. (2006). *Obychnoe mezhdunarodnoe gumanitarnoe pravo. T. 1. Normy* [Customary International Humanitarian Law. Vol. 1. Norms]. Zheneva : MKKK. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/customary.pdf> [in Russian].
- Klepper, D. (2023). *TikTok propaganda labels fall flat in 'huge win' for Russia* / AP News. March 30, 2023. URL: <https://apnews.com/article/tiktok-russia-propaganda-labels-ukraine-kremlin-china-88ecd866a2c34218ebbaccb45e435c12>.
- Koruts, U. Z. (2019). Poniattia propahandy viiny: istoryko-pravovyi aspekt [Concept of war propaganda: historical and legal aspect]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 4. Ch. 1. DOI: 10.32850/sulj.2019.4.1.26 [in Ukrainian].
- Kurenkova, O. (2023). *Natsysty prahnuly «velykoi Nimechchyny». Kreml — stvorennia «velykoi Rosii» koshtom Ukrainy — yuryst Predrah Doichynovych* [The Nazis sought a “Greater Germany”. The Kremlin — creation of a “Great Russia” at the expense of Ukraine — lawyer Predrag Doichynovych] / Suspilne novyny. 09.01.2023. URL: <https://suspilne.media/325738-nacisti-pragnuli-velikoi-nimeccini-kreml-stvorennia-velikoi-rosiikostom-ukraini-urist-predrag-dojcinovic/> [in Ukrainian].
- Leloup, D., Reynaud, F. (2023). *Inside Vulkan, the digital weapons factory of Russians intelligence services* / Le Monde. March 30, 2023. URL: https://www.lemonde.fr/en/pixels/article/2023/03/30/inside-vulkan-the-digital-weapons-factory-of-russian-intelligence-services_6021230_13.html.
- Melcer, N. (2016). *Mezhdunarodnoe gumanitarnoe pravo. Obshij kurs* [International humanitarian law. General Course] : sprav. izd. Zheneva : MKKK [in Russian].
- Opryshko, L. (2022). *Vidpovidalnist ZMI za henotsyd. Pryklad Ruandy* [Responsibility of mass media for genocide. Example of Rwanda] / Journalism Teachers Academy. 20.07.2022. URL: <https://www.jta.com.ua/trends/vidpovidalnist-zmi-za-henotsyd-pryklad-ruandy/> [in Ukrainian].
- Propaganda, War Crimes Trials and International Law: From Speakers' Corner to War Crimes* (2012) ; ed. by P. Dojčinić. Routledge.
- Ryan-Mosley, T. (2023). *How generative AI is boosting the spread of disinformation and propaganda* / MIT Technology Review. October 4, 2023. URL: <https://www.technologyreview.com/2023/10/04/1080801/generative-ai-boosting-disinformation-and-propaganda-freedom-house/>.
- Saxon, D. (2012). *Propaganda as a Crime Under International Humanitarian Law: Theories and Strategies for Prosecutors* / *Propaganda, War Crimes Trials and International Law: From Speakers' Corner to War Crimes* ; ed. by P. Dojčinić. Routledge.

Шепітько, М., Латиш, К. (2023). Кримінальна політика у сфері цифрової протидії пропаганді під час війни. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (33). С. 87–98. DOI: 10.32353/khrife.4.2023.06.